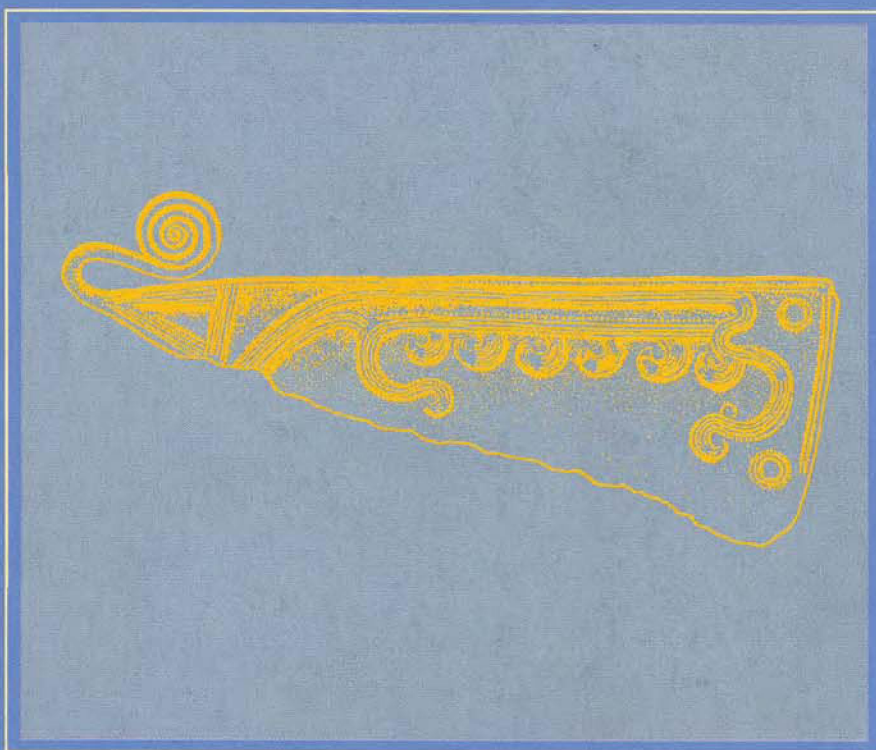

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2003

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2003

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift
© 2005 Arkeologiska institutionen,
Göteborgs universitet
ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031 773 46 14
Fax: 031 773 5182
E-mail: info@archaeology.gu.se

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Åsa Gillberg
Håkan Karlsson
Kristian Kristiansen

Layout
Håkan Andréasson

Framsida
Rakkniv. Exempel på det upp- och
nedvända skeppsperspektivet på
bronsföremål från yngre bronsåldern.
Se vidare artikel av Joakim Goldhahn.

Tryck
Billes AB, Mölndal

Innehåll

Kosmologiska mantlar - strödda tankar kring hällbildsforskningens primitiva arv och epistemologi jämfte bronsålderns kosmologi <i>Joakim Goldhahn</i>	9
Den vardagliga kniven - om knivars terminologi och tolkning med småländska exempel <i>Leif Häggström</i>	43
Djurparksarkeologi - ett nytt forskningsfält inom arkeologin <i>Projektgruppen The Archaeology of Zoos</i>	59
Senmesolitikum i ett västsvenskt inlandsområde <i>Kenneth Alexandersson & Glenn Johansson</i>	79
Den neolitiska bärnstenen från centrala Västergötlands megalitgravar <i>Tony Axelsson & Anders Strinnholm</i>	93
Points of Interest and a Point of View <i>Lou Schmitt</i>	105
Four Mesolithic sites in Southern Halland. Problems concerning chronology and territoriality <i>Staffan Anberg</i>	115

Från redaktionen

in Situ har fått nya redaktörer, och som vid flertalet redaktionsbyten leder detta till att nya ambitioner och målsättningar testas, samtidigt som de tidigare volymerna av tidskriften analyseras. I vårt fall kommer redaktionsbytet att leda till vissa förändringar, där somligt kommer att vara sig likt, som att vi fortfarande vill försöka spegla frågor och verksamheter som berör västsvenska arkeologer, medan annat kommer att förändras, som att de flesta nummer i framtiden får ett mer tematiskt innehåll. Det kommer också att ges utrymme till debatt och recensioner. Dessa ambitioner har inte förverkligats i detta nummer då vi ”ärvt” innehållet efter föregående redaktion. 2003 års volym behåller därför sin tidigare karaktär.

Några analyserande kommentarer kan ändå vara på plats. Fram till utgåvan 2002 har 74% av författarna varit män, en trend som förstärks genom detta nummer där samtliga artiklar är skrivna av män. I fortsättningen kommer redaktionen aktivt att försöka få fördelningen mellan manliga och kvinnliga författare jämnare. Vid en hastig översyn över författarnas institutionstillhörighet kan konstateras att nästan 70% har sin hemvist vid universitet och/eller Riksantikvarieämbetet. Detta innebär att redaktionen i framtiden gärna ser bidrag från regionens museer och länsstyrelser.

Vid valet av teman kommer redaktionen i fortsättningen att välja dessa på ett sådant sätt att personer verksamma vid olika institutioner i regionen kan ha något att tillföra. Det är vår förhoppning att de ambitioner och målsättningar redaktionen har med *in Situ* i framtiden skall leda till att tidskriften fortsätter att utgöra ett levande forum inom den västsvenska arkeologin.

Åsa Gillberg

Håkan Karlsson

Senmesolitikum i ett västsvenskt inlandsområde

*Kenneth Alexandersson, Höskolan i Kalmar &
Glenn Johansson, Riksantikvarieämbetet UV-Väst*

Abstract

The late mesolithic Lihult culture is well represented on the west coast of Sweden. It is generally considered as a typically coastal culture. In which way and to what extent the inland also was used, is less well known. An analysis of an extensive surface collected material from the area around lake Mjörn in Västergötland, shows that this inland area has been intensively used and occupied during the end of the mesolithic era. Through an analysis of the sites and the finds, the settlement structure of the late mesolithic in this inland area, and in general, is discussed in this article.

Inledning

Under den accelererande exploateringen från slutet av 1960-talet och framåt har ett stort antal senmesolitiska kustboplatser blivit arkeologiskt undersökta. Trots detta är kännedomen om den västsvenska lihultkulturen i många avseenden bristfällig, detta gäller i högsta grad den senmesolitiska inlandsbosättningen.

För att få en bild av den senmesolitiska aktiviteten i inlandet beslöt vi oss för att se närmare på ett flintmaterial från sjösystemen runt Alingsås, ca 50 km öster om Göteborg (fig 1). I centrum för studien står områdets största sjö, Mjörn. Materialen och boplatserna som ingår i vår analys är i huvudsak upptäckta och ytinsamlade av amatörarkeologer från 1900-talets början fram till 1960-talets slut.

En del av det insamlade materialet runt sjön Anten, som ligger norr om Mjörn, är mycket bristfälligt dokumenterat och delvis förkommet. I den här presentationen har vi valt att bortse från materialet vid Anten. Slutsatsen skulle dock inte komma att ändras även om hänsyn togs till detta material ¹⁾.

Forskningshistorik

Den första systematiska inventeringen efter boplatzlokaler företogs under åren 1919-20 och föregick jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Från 1928 och framåt tillfördes ytterligare ett antal lokaler genom de inventeringar av området som amatörarkeolog Knut Tinnberg genomförde. Genom länsantikvarie C M Bergstrands verksamhet i området tillkom ytterligare ett mindre antal fyndlokaler under 1930-talet.

Det är dock framförallt genom amatörarkeologen Gustav Gaebels verksamhet, främst under 1950-talet, som det mesta fyndmaterialet framkommit. Under ett par decennier genomförde Gaebel en omfattande inventering av området. Av de originalhandlingar som Gaebel efterlämnat framgår att verksamheten med att uppspåra och kartlägga förhistoriska boplatser bedrivits mycket noggrant och systematiskt. Av handlingarna framgår också att det inte bara var sjö- och åstränder som inventerades noggrant utan även stora områden runt och mellan sjöarna. På de lokaler som ytinventerats av Gaebel har allt material tillvaratagits, även mycket små

1) Artikeln bygger på en C-uppsats vid Inst. för arkeologi, Göteborgs universitet (Alexandersson & Johansson 1992). Vid redigeringen av uppsatsen inför denna artikel valde vi att ta bort de avsnitt som behandlar fyndmaterialet från sjön Anten. Vi har också utelämnat de kapitel som behandlar tidigneolitikum och tvärpilar. Om man är intresserad av dessa kapitel hänvisas till uppsatsen.

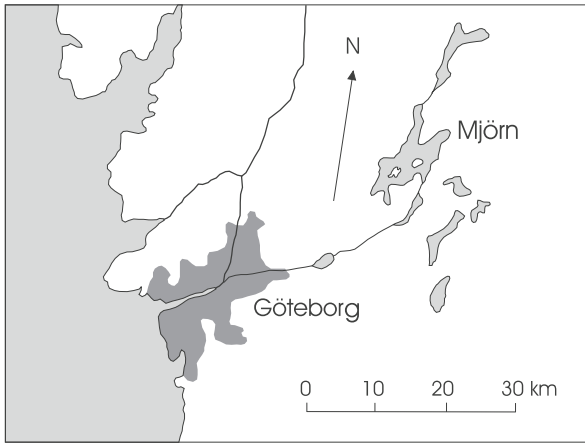

Fig 1. Sjösystemen runt Alingsås.

fragment. Han gjorde dessutom åtskilliga återbesök på platserna för att hitta mer material. Detta gör att de boplatsermaterial som insamlats av Gaebel måste betraktas som representativa vad beträffar det slagna stenmaterialet

Den första publicerade bearbetningen av fyndmaterialet från Mjörnområdet kommer 1939 genom Åke Fredsjös ”Tvenne västsvenska insjöboplatser från stenåldern”. I sin artikel gör Fredsjö en systematisk genomgång av materialet från de två fyndrikaste lokalerna i området; Bokö Östergård och Solvind. Avsikten var att karakterisera och datera bosättningen. Fredsjö ser två mesolitiska faser i materialet, en äldre (kärn- och skivyxekultur) och en yngre (lihultkultur). Genom likheter i material och teknik med Sandarna-, Hensbacka- och Gottskärslokalerna tidsparelliseras Mjörnlokalerna med dessa.

Nästa gång Mjörnmaterialen behandlas i litteraturen är 1967, då Johan Wigforss i uppsatsen ”Ett inlands flintboplatser” tar ett samlat grepp om hela fyndmaterialet. Med ambitionen att belysa i vilken omfattning och hur länge området varit utnyttjat analyserar han materialet från 253 lokaler. Han kan konstatera att området varit utnyttjat under hela mesolitikum men med en markant ökning under senmesolitikum.

I ”Från flintverkstad till processindustri” presenteras riksantikvarieämbetets (UV-väst) utgrävningsverksamhet åren 1968-80. Fyra av de lokaler som finns med i redogörelsen ligger i Östad sn, vid nordöstra Mjörn. Lokalerna dateras till boreal och atlantisk tid (Jonsäter 1984:14-15).

Förekomst

För att få en bild av de senmesolitiska fyndlokalerna i området har vi studerat befintligt fyndmaterial och dokumentation i arkiv och magasin. Kriterierna vi valt att använda oss av för att tids-/kulturplacera ett fyndmaterial till senmesolitikum är förekomst av handtagskärna, kölskrapa, segmentkniv eller lihultyxa.

I fyndmaterialet förekommer utöver lihultyxor även trindyxor samt ett mindre antal övriga bergartsyxor. De sistnämnda har dock inte använts för tids-/kulturplaceringar då deras kronologiska hemvist är mycket osäker. Vad gäller segmentknivar kan vi bara konstatera att vi inte funnit några vid materialgenomgången.

Vid materialgenomgången har vi kunnat konstatera att det förekommer mesolitiskt material på 91 av de 253 registrerade flintförande lokalerna i området, på 67 av dessa finns senmesolitiska ledartefakter. Detta är långt fler än vad som tidigare uppskattats i mer översiktliga presentationer (Cullberg 1975:48, Kindgren 1985:164-166, Kindgren 1991:53, Persson 1981:1-57, Wigforss 1967). Dessa presentationer har baserats på karteringar av lihult- och trindyxor från området (Wigforss 1967), medan vi utgått från delvis andra och fler ledartefakter.

Alltför långtgående slutsatser kring områdets utnyttjande kan naturligtvis inte dras utifrån vår sammanställning. Den speglar antalet lokaler i området där kulturbestämmande ledartefakter efterlämnats, bevarats och påträffats. Vi kan dock konstatera att antalet senmesolitiska fyndlokaler i området är långt större än vad som tidigare uppskattats. Relativt sett är den mesolitiska förekomsten bland ledartefakterna dominerande.

Spridningsbild

För att få en bild över lokalernas spridning i området har vi karterat samtliga senmesolitiska lokaler. Vi kan konstatera att lokalerna företrädesvis återfinns i strandnära lägen, på udदार och i vikar. Det finns en påtaglig koncentration runt Mjörn, där 47 av de 67 lokalerna återfinns. Lokalerna ligger inte jämnt spridda, det finns vissa områden som uppvisar en hög lokaltäthet medan andra i princip är tomma. De största

koncentrationerna återfinns vid Mjörns sydöstra (Bokö/Solvind), sydvästra och norra del. I området väster om Mjörn hittar vi endast en senmesolitisk lokal, belägen vid Tinnsjön.

Sydväst om Mjörn finns ett system av mindre sjöar av vilka Nären, Ömmern och St. Färgen är de största. Inom området har vi lokaliserat ett 10-tal lokaler med en viss koncentration till södra Ömmern.

Utifrån ovanstående kartering kan konstateras att lokalerna inte är jämt spridda utan uppträder med koncentrationer i vissa delar och att området kring Bokö och Solvindsviken framstår som exceptionellt genom sin höga koncentration av senmesolitiska lokaler. Även om man ser till de källkritiska aspekter som finns måste det stora antalet boplatser runt Mjörn anses vara signifikant.

Fyndfrekvenser

Det finns en stor variation i fyndmängd mellan de olika lokalerna, från ett 10-tal till över 10 000 föremål på den fyndrikaste. Av kartan (fig. 2) framgår att lokaler med liten fyndmängd dominerar kraftigt. Av 61 lokaler har 47 en fyndmängd understigande 500 föremål, varav 27 inte ens uppvisar 100 fynd. På 11 lokaler uppgår fyndmängden till över 1000 fynd. Som framgår av kartan återfinns dessa lokaler vid Mjörn och där i två mycket distinkta koncentrationer.

Tre av lokalerna ligger samlade till de norra delarna av Mjörn, vid Ålandasjöns utlopp. En andra koncentration med sju lokaler återfinns i sydvästra Mjörn, två på Bokö och fem strax söder därom kring Solvindsviken. Utöver dessa koncentrationer finns endast en lokal med en större fyndmängd, belägen vid Mjörns västra sida. Vi kan notera att lokalerna runt Ömmern och i sydvästra Mjörn vid en jämförelse framstår som fyndfattiga.

Sammanfattar vi kartan kan vi konstatera att det finns en mycket stor grupp lokaler med en liten fyndmängd och en liten grupp lokaler med en stor fyndmängd.

Ledartefakter

Totalt har vi funnit 269 senmesolitiska ledartefakter, förde-

lade på 61 lokaler. Som framgår av sammanställningen är ledartefakterna mycket ojämnt fördelade mellan de olika lokalerna (fig. 3). Två lokaler vid Bokö Östergård och Solvind utmärker sig genom ett extremt stort antal ledartefakter. Tillsammans utgör fynden från de båda lokalerna, vardera 60 ledartefakter, närmare hälften av det totala antalet senmesolitiska ledartefakter i området. Utöver detta finns ytterligare två lokaler med fler än 10 ledartefakter (14 resp. 10). Även dessa lokaler återfinns inom området runt Bokö/Solvind. Totalt svarar lokalerna inom detta område för ca 80% av undersökningsområdets ledartefakter. På övriga lokaler inom undersökningsområdet förekommer endast enstaka ledartefakter.

En sammanfattning av ledartefakternas fördelning mellan de olika lokalerna uppvisar samma mönster som den totala fyndfrekvensen. Det finns ett fåtal lokaler med ett stort antal ledartefakter och ett stort antal lokaler med enstaka ledartefakter. Samtidigt kan vi notera att något generellt samband mellan stora fyndmängder och ett stort antal ledartefakter inte tycks råda. Ett flertal av de fyndrikaste lokalerna uppvisar endast ett mindre antal ledartefakter.

En kartering av handtagskärnor och kölskrapor visar en jämn spridningsbild. Lihultyxorna uppvisar däremot en något annorlunda spridningsbild. Till skillnad från handtagskärnorna och kölskraporna saknas de i området kring de mindre sjöarna St. Färgen, St. Nären och de norra delarna av Ömmern.

”Rena” och ”blandade” lokaler

Fyndmaterialet på lokalerna är, med undantag för eventuella depåfynd, resultatet av antingen ett besök, kortare eller längre, eller flera upprepade besök på platsen. På lokaler där det också förekommer ledartefakter från andra förhistoriska perioder är osäkerheten kring avlagsmaterialets tillhörighet mycket stor. Vi har därför funnit det nödvändigt att se i vilken utsträckning det förekommer fynd av äldre och/eller yngre karaktär på lokalerna med senmesolitiska material.

På 27 lokaler förekommer inga ledartefakter från andra perioder än senmesolitikum. Utöver detta finns 5 lokaler med ett inslag av äldre mesolitisk karaktär, 21 med neolitiska

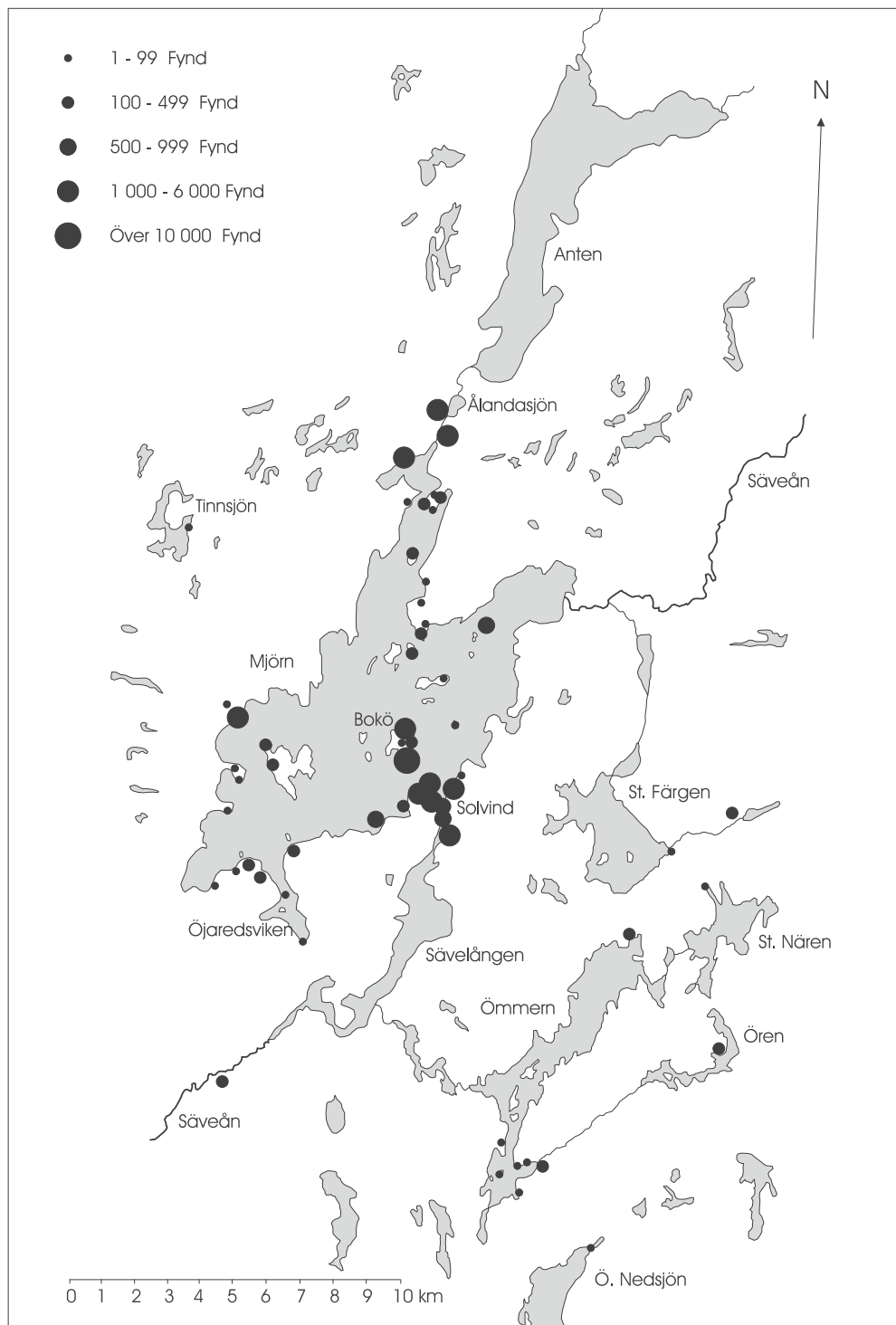

Fig 2. Antalet fynd på de senmesolitiska lokalerna.

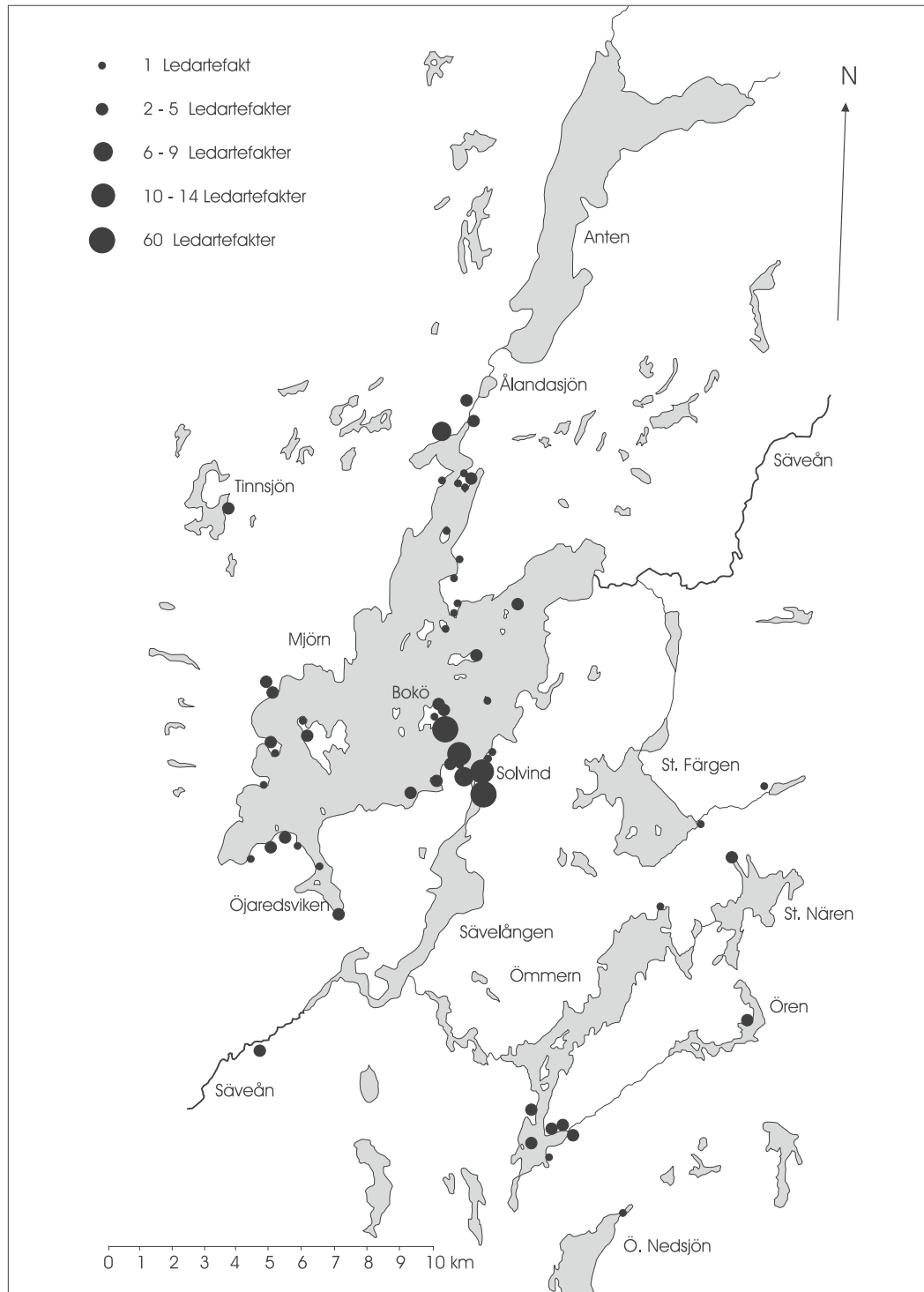

Fig 3. Antalet ledartefakter på de senmesolitiska lokalerna

fynd samt 8 lokaler med fynd ifrån såväl äldre mesolitikum som neolitikum.

Samtliga lokaler med större fyndmängder har varit besökta under åtminstone en annan period än enbart senmesolitikum. Som tidigare diskuterats skapar detta förhållande naturligtvis osäkerhet kring det övriga fyndmaterialets tillhörighet. På lokaler med ett stort antal senmesolitiska ledartefakter, utgår vi dock ifrån att en betydande del av avlagsmaterialet härrör från denna period.

Redskap/restprodukter

Från de 61 lokalerna föreligger totalt 45 217 fynd, varav 2 517 utgörs av redskap. Restprodukter efter tillverkning står för 95% av materialet (42 700). Med ett undantag (ett diabasavslag) består restprodukterna uteslutande av flinta, vilken är väl utnyttjad. Endast ett fåtal skärvor uppvisar rester av kritskorpa (Wigforss 1967:18).

Skillnader i proportionen mellan andelen redskap kontra restprodukter är en de variabler som kan förmodas spegla lokalernas funktion/aktivitet (Bjerck 1989:1-33). Detta gör att variabeln ofta använts vid försök att kartlägga och studera bosättningsmönster (se t.ex. Indrelid 1973:5-27, Lindblom 1984:43-86). Man arbetar utifrån en hypotes att redskaps-tillverkning i stor utsträckning kan förmodas vara en boplatsknuten aktivitet. På t ex jakt-/fångststationer tänker man sig att redskaps-tillverkning inte förekommit i samma utsträckning, man har istället medfört redskap som tillverkats på boplaten. Härigenom uppstår skillnader i proportionen mellan andelen redskap och restprodukter, som en konsekvens av lokalernas funktion.

Vid ett försök att studera det senmesolitiska materialet i området med denna variabel som utgångspunkt, har vi ansett det lämpligt att enbart använda oss av de lokaler vars material insamlats av Gaebel. Anledningen är att materialet blivit noggrant och likvärdigt insamlat. Redskap har inte prioriterats utan allt material har tillvaratagits. Studerar man det proportionella förhållandet mellan redskap/restprodukter i relation till respektive lokals fyndmängd, framgår att proportionerna mellan redskap/restprodukter är direkt relaterat till fyndmängd.

Ju större fyndmängd desto mindre andel redskap och vice versa. Tittar vi på andelen redskap i genomsnitt är denna tendens mycket klar.

Mindre än 100 fynd	101-1000 fynd	Över 1000 fynd
11,2%	4,7%	2,2%

Den genomsnittliga andelen redskap i relation till den totala mängden slaget stenmaterial.

Kartan (fig. 4) visar andelen redskap i procent på lokaler med material från Gaebels insamlingar. Som framgår tenderar lokaler med stor respektive liten andel redskap att uppträda i skilda delar av området. I det vi betecknar som Mjörns centrala delar är andelen redskap mycket liten, ca 2%. I klar kontrast till detta står de områden som utifrån centrala Mjörn kan betecknas som perifera. I norra och sydvästra delarna samt området kring sjösystemen sydost om Mjörn uppgår andelen redskap till ca 10%. Lokalerna uppvisar i genomsnitt 5 gånger fler redskap än lokalerna i Mjörns mer centrala delar.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att lokalerna i centrala Mjörn är fyndrika, men att andelen redskap är låg. Lokalerna i mer perifera delar är fyndfattiga men uppvisar en relativt sett större andel redskap.

Lokalernas storlek

En faktor vi avsåg att belysa är variationerna mellan de olika lokalernas rumsliga utbredning, d.v.s. en karakterisering av lokalerna i termen ”små” respektive ”stora”. Tyvärr måste vi konstatera att detta inte låter sig göras av två skäl. För det första är arkiv- och registeruppgifter kring fyndomständigheterna sådana att de i det flesta fall inte ger någon vägledning. För det andra kan vi efter en fältinventering konstatera att lokalerna ofta är omöjliga att avgränsa. Undantag finns dock, främst gäller detta lokaler belägna på öar där vattnet utgör gränsen för en lokals möjliga utsträckning.

Genom att belysa två lokaler, bägge belägna på öar, är det möjligt att skapa sig en uppfattning om lokalernas rumsliga variationer. Lokalerna är förmodligen inte särskilt representativa, utan utgör de två mest extrema variationerna i fråga om

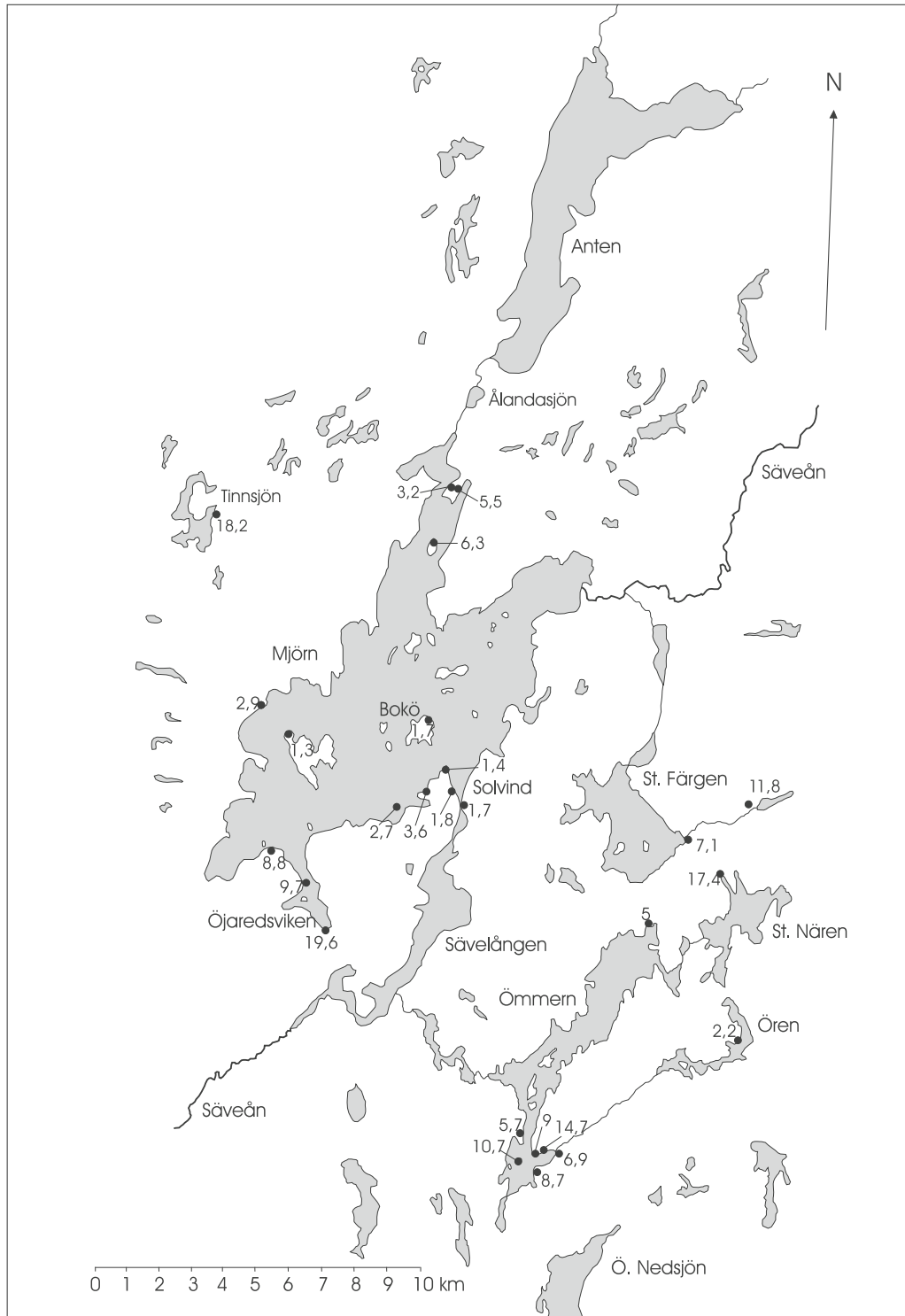

Fig. 4. Andelen redskap i % av den totala fyndmängden på varje lokal. Baserat på senmesolitiska lokaler med material insamlat av G. Gaebel.

storlek och lokalisering. Bokö är den näst största ön i Mjörn och har en yta på ca 1 km². Inom fyra olika områden av ön har senmesolitiska ledartefakter plockats. Det största antalet har tillvaratagits på en udde på sydöstra delen av ön. I söder, öster och väster avgränsas lokalen av vatten, i norr tunnar fynden ut upp mot Bokö Östergård (Fredsjö 1939:96). Det fyndförande området är beläget på ett sadelläge och är ca 250 x 350 m stort (ca 90 000 m²). Tidigare har marken brukats som åker då har drygt 10 000 fynd ytplockats, bl.a. 38 handtagskärnor, 8 kölskrapor samt 14 lihultyxor.

Som en rak motsats framstår lokal 57 på Hundöja, en holme belägen i Öjaredsviken. Holmen är ca 20 x 20 m stor, omgiven av vatten och sumpmark. En betydande del av öns yta utgörs dessutom av klipphöllar. De naturliga gränserna för lokalen är med andra ord mycket snäva. Totalt har 41 fynd insamlats på Hundöja, 1 handtagskärna, 3 spånkrapor, i knacksten, 7 spån samt 29 avslag.

Läges- och ytmässigt har lokalen på Bokö Östergård ingen motsvarighet i undersökningsområdet. Att det skulle finnas fler lokaler i området av denna karaktär förfaller osannolikt. Lokalen på Hundöja har däremot sannolikt ett stort antal motsvarigheter, men då de inte är belägna på öar/holmar eller i åkermark, har vi ingen möjlighet att göra en verklig avgränsning av dem.

Mjörn i ett större perspektiv - lihultkultur i inlandet

Efter vi konstaterat att antalet senmesolitiska fyndlokaler i Mjörnområdet är större än vad som tidigare uppskattats, inställer sig frågan: Är Mjörnområdet en unik företeelse i Västsverige? För att få svar på frågan har vi granskat de inventeringar som gjorts runt andra insjöområden i Västsverige; Hästefjorden och Hornborgarsjön.

Inventeringen runt Hästefjorden är gjord av K. Rex-Svensson, som inventerat både privat- och museisamlingar. Som typiska ledartefakter för senmesolitikum har hon använt sig av; lihultyxa, trindyxa, kölskrapa och segmentkniv. Utifrån dessa ledartefakter kan 23 lokaler i området klassificeras som senmesolitiska (Rex-Svensson 1988:121, 147). Tar man bort trindyxorna, vilka vi inte anser vara specifika

för just senmesolitikum, sjunker antalet lokaler till 19 st. Ett antal som ändå får anses vara förhållandevis stort.

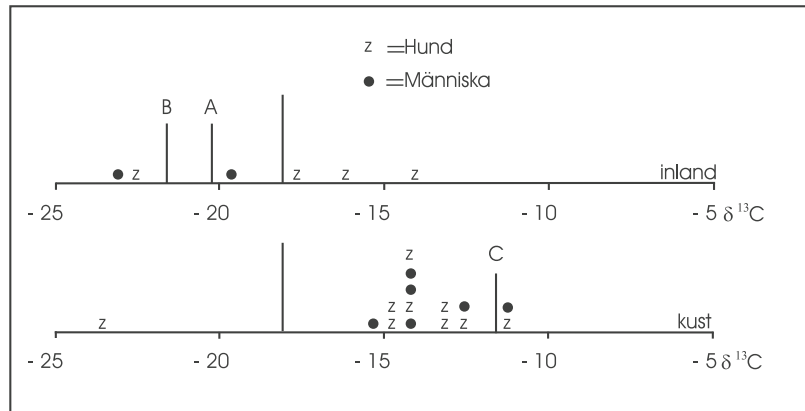
Ser man till lokalernas spridning i landskapet finner man att lokaliseringen stämmer väl in i den allmänna bilden av hur man i andra inlandsområden utnyttjat sin omgivning. Lokalerna ligger i nära anslutning till områdets vattendrag (Rex-Svensson 1988:121, 147).

Ett annat område som uppvisar en stor mängd senmesolitiska lokaler är området runt sjöarna Hornborgasjön, Östen, Vristulven och Lången. En noggrann genomgång av materialet har gjorts av H. Kindgren. Som ledartefakter för lihultkultur använder han sig av; kölskrapa, handtagskärna, lihultyxa samt större mängder mikrospån. Antalet lokaler av denna kategori är 31 st. Utöver detta finns ytterligare 10 lokaler vilka bedömts som mera osäkra (Kindgren 1987). Kindgren har dessutom klassificerat ytterligare ett antal lokaler som senmesolitiska utifrån förekomst av trindyxor, mikrospånkärnor och fragment av mikrospånkärnor (Kindgren 1991:42f).

De senmesolitiska lokalerna vid Hornborgasjön är precis som de vid Mjörn och Hästefjorden till största delen lokaliserade runt vattendragens stränder (Kindgren 1991:43, 54). Antalet lokaler får anses som stort och indikerar att området utnyttjats intensivt under senmesolitikum. Efter att ha tittat på specialinventeringar runt Hästefjorden och Hornborgarsjön förefaller den senmesolitiska aktiviteten i Mjörnområdet inte speciellt unik. Runt alla större inlandssjöar som inventerats mer intensivt har man kunnat påvisa ett större antal senmesolitiska fyndlokaler. Det förefaller därför inte osannolikt att man med målinriktade och intensiva undersökningar i andra områden, skulle kunna påvisa att inlandsområden utnyttjats i betydligt högre grad än vad som ofta antagits. Det finns även skäl att förmoda att lihultkulturens kustbundenhet har överbetonats, detta delvis som en konsekvens av den höga exploateringsstrycket i kustområdet.

Bosättningsmönster

Synen på mesolitiska bosättningsmönster har starkt präglats av en betoning på en "ambulerande" tillvaro, reglerad av årstidsväxlingar. Av försörjningsmässiga skäl har människor

Diagram, fig 5.

A. Oleneostrovski, Karelen, medelvärde delta ^{13}C -20,1 (7500 - 7300 bc).

B. Jägare/samlare, Nordamerika, medelvärde delta ^{13}C -21,3 (2500 - 2000 bc).

C. Grönlandseskimåer, medelvärde delta ^{13}C -12,8 (historisk tid).

Övriga värden (z •) bygger på Noe-Nygaards danska mätningar, 1988, s 91.

under mesolitikum tvingats till en rörlig tillvaro med olika säsongsboplatser, ofta tänkt mellan kust och inland. Grunden för uppfattningen är att det begränsade område som är tillgängligt för exploatering utifrån en fast punkt inte räcker för en försörjning året runt. Generella antaganden av detta slag är naturligtvis ofta meningslösa. Avgörande faktorer är ofta okända, som t.ex. gruppstorlek, territori storlek, exploaterade resurser och insamlingsmetoder.

Från mesolitikum i Sydskandinavien föreligger dock ett förhållandevis rikt organiskt material. Detta gör det till viss del möjligt att belysa frågan om bofasthet under senmesolitikum.

Av stor betydelse är bl.a. tekniken med fraktionering av kolisotopen ^{13}C , som med framgång använts under snart 20 år. I korthet kan sägas att tekniken går ut på att man mäter halten av ^{13}C i kollagenet, ett protein som tillsammans med hydroxapatit bygger upp skelettet. Eftersom olika födoämnen ger olika ^{13}C -värden är halten i den enskilda individens skelett ett direkt resultat av den födan. Detta gör det möjligt att avgöra om en individs huvudsakliga diet utgjorts av marina eller icke-marina födoämnen (Chrisholm & Schwarcs 1982:1131-1132, Noe-Nygaard 1988:87-95).

I artikeln " ^{13}C -13 values of dog bones reveal the nature of changes in mans food resources at the mesolithic-neolithic transition, Denmark." (1988), redogör Noe-Nygaard för

resultatet av ^{13}C -mätningar på bl.a. mesolitiskt skelettmaterial från Danmark. Mätningarna visar att det föreligger betydande skillnader i värden mellan individer från inlandslokaler kontra kustlokaler. Förklaringen är att individerna från kustlokalerna huvudsakligen livnärt sig på marina födoämnen medan individerna från inlandslokalerna livnärt sig på icke-marina födoämnen. Resultatet av undersökningen visar att de undersökta individernas ekonomi, med all sannolikhet inte varit baserad på ett säsongsvist utnyttjande av kust och inland. Om så vore fallet skulle ^{13}C -värdet jämnats ut och fallit inom ett annat intervall.

Tyvärr är underlaget för Noe-Nygaards undersökning mycket magert, framförallt vad gäller inlandslokaler. Vänder vi blicken österut, ca 1200 km, hamnar vi i ryska Karelen där det gjorts ^{13}C -mätningar på ett stort antal individer från ett mesolitiskt gravfält, på den lilla ön Oleneostrovski mögilnik i Onegasjön. Gravfältet Oleneostrovski ligger i en inlandsmiljö ca 200 km från kusten i norr och ca 300 km från Finska viken. Härifrån föreligger ett skelettmaterial från 141 gravar, omfattande minst 177 individer i alla åldrar (O'Shea & Zvebil 1984). Omfattande ^{14}C -analyser har gjorts och ger en datering till 7 300-7 500 BP (okalibrerat). 1989 gjordes ^{13}C -mätningar på ett stort antal individer, vilket gav ett medelvärde på -20.1 (Price & Jacobs 1990). Som framgår av diagrammet (fig. 5), korresponderar detta värde med

de i Danmark uppmätta värdena från mesolitiska inlandslokaler. Det föreligger ytterligare en undersökning av ^{13}C -värden som korresponderar med mätningarna från de danska inlandslokalerna och Oleneostrovski. Dessa mätningar härrör från Nordamerika där man 1977 redovisar resultaten från mätningar av 31 skelett från en inlandsboplats. Skeletten dateras till 4 500–4 000 BP och härrör från jägare/samlare. På lokalen kunde man dokumentera ett kombinerat näringsfång baserat på en jakt/insjöfiske och insamling. De analyserade ^{13}C -proverna gav ett medelvärde på -21.3 (Vogel & Merwe 1977).

Som framgår av diagrammet har de förhöjda ^{13}C -värdena från danska mesolitiska kustlokaler sin motsvarighet hos sentida grönländseskimåer (^{13}C -medelvärde -12,8), vars diet närmast uteslutande utgjorts av marina födoämnen (Noe-Nygaard 1988:94 samt Price & Jacobs 1990:852).

Undersökningarna visar att det finns en stor överensstämmelse i ^{13}C -värden mellan mesolitiska skelett på inlandslokaler i Danmark, vid Oleneostrovski mogilnik och nordamerikanska jägare/samlare. De sistnämnda med en väl dokumenterad näringsbas där jakt och insjöfiske kombinerats med insamling av vegetabilier. Vidare visar undersökningarna att värden för danska mesolitiska kustlokaler har sin motsvarighet hos grönländseskimåer vars föda närmast uteslutande utgjorts av marina födoämnen.

Sammantaget pekar undersökningarna på att det med all sannolikhet i Skandinavien under senare delen av mesolitikum, förelåg en situation med permanenta kust- respektive inlandsbefolkningar. Bosättningen har inte varit baserad på ett säsongsbundet alternerande mellan kust och inland.

Utöver ^{13}C -mätningarna finns andra indicier som indikerar och pekar åt en mer permanent bosättning. På Ageröd V, en tidigatlantisk inlandslokal i centrala Skåne, finns ett rikt organiskt material bevarat. Här förekommer bl.a. ett större antal bearbetade grenar och trädstammar. Genom att de ej avbarkats har det varit möjligt att i grova drag fastställa under vilken årstid avverkningen ägt rum (Larsson 1983: 116-118). Analysen pekar på att avverkning skett lika intensivt under hela året (Persson 1987:108-109).

Tolkning

Det sjörika inlandsområde vi undersökt har visat sig rikt på lihultlokaler. Att i detalj belysa bosättningsmönster och skilda aktiviteter och koppla dem till specifika lokaler under senmesolitikum är naturligtvis vanskligt. Fyndmaterialen visar dock att lokalerna inte är likvärdiga. Stora skillnader föreligger i fråga om fyndmängder, redskapsfrekvens, förhållandet redskap/restprodukter samt lokalkoncentrationer. En kartering av lokalerna i ljuset av dessa skillnaderna visar att de inte uppträder slumpmässigt, utan i ett bestämt mönster.

Vad man kan konstatera, är att lokalerna kring Bokö och Solvind radikalt skiljer sig från lokalerna i det övriga undersökningsområdet. Vid Bokö och Solvind ligger fyndplatserna mycket tätt, i många fall så tätt att en uppdelning av dem i ”skilda boplatser” är mycket tveksam. Karakteristiskt för lokalerna är också att de uppvisar extremt stora fyndmängder såväl vad gäller ledartefakter som totala fyndmängder. Proportionellt sett är dock andelen redskap i förhållande till restprodukter mycket mindre än på områdets övriga lokaler.

En förklaring till skillnaderna skulle möjligen kunna vara varierande deponeringstider. De stora fyndmängderna på vissa lokaler skulle kunna vara ett resultat av upprepade besök vid olika tillfällen under en längre tidsrymd. Härigenom skulle det med tiden komma att ackumuleras större fyndmängder. Denna möjlighet kan naturligtvis inte uteslutas, med de förutsättningar som gäller för ytplockade material är det svårt att dra några säkra slutsatser. Vi menar dock att det finns två förhållanden som talar emot en förklaring av de stora fyndmängderna på Bokö/Solvind som enbart en ackumuleringseffekt. Om Bokö/Solvind och de övriga lokaler speglar samma aktivitet skulle det knappast föreligga skillnader i proportionen mellan andelen redskap och restprodukter.

Även karteringen av lihultyxor talar emot en sådan förklaring. Från området runt Bokö/Solvind kommer 60 % av det totala antalet lihultyxor. I andra delar av området med förhållandevis många senmesolitiska fyndlokaler har inga lihultyxor påträffats. Om alla de senmesolitiska lokalerna vore likvärdiga, och den enda skillnaden är att de besökts vid fler tillfällen eller under en längre tidsrymd, är det märkligt att

just två lokaler har stora mängder deponerade lihultyxor. Enligt vår mening är det istället så att de konstaterade skillnaderna är signifikanta och meningsfulla. Låt oss istället övergå till att titta på två andra, mer intressanta, tolkningar av materialet. I bägge tolkningarna kan förhållandet mellan Bokö/Solvind och de övriga lokalerna karaktäriseras som ett förhållande mellan centrum och periferi.

Utifrån antropologiska exempel har det ofta föreslagits att mesolitiska samhällen varit socialt och ekonomiskt organiserade i små sociala enheter, vilka under stora delar av året varit spridda över större områden. Dessa sociala enheter har integrerats i en större social och kulturell sfär genom att sammanstråla någon eller några gånger under året.

Att tolka Mjörnmaterialet utifrån en sådan modell är fullt möjligt. Ett stort antal smålokaler spridda över ett större område, där var och en kan tänkas utgöra en "boplats" för en mindre social enhet. I centrum för dessa boplatser står Bokö/Solvind som en central samlingsplats för social och kulturell integrering av de små separata sociala enheterna. I modellen kan två faktorer tänkas vara av betydelse för att ett sådant centrum förläggs till just Bokö/Solvind. Dels dess strategiska läge vid Mjörns in och utlopp i Sävälången, vilket i praktiken innebär vattenkontakt med kusten, dels forsarna vid Solvind.

Flinta finns inte naturligt i området utan har förmodligen införts och transporterats vattenvägen för att distribueras ut i Mjörnområdet, via Bokö/Solvind. Hanteringen och aktivitet kring råmaterialinförsel kan mycket väl ha organiserats som en större social angelägenhet, vilken verkat för en kulturell och social integrering. Denna aktivitet kan ha varit kopplad till en period under året då laxen gått upp i forsarna vid Solvind, vilket i så fall skapat en försörjningsbas för en större grupp människor under en längre period.

För en sådan tolkning går det att finna stöd i antropologiska undersökningar om jägare/samlare, där denna ekonomiska/sociala struktur är väl dokumenterad. Ett exempel på detta är de Nordamerikanska Shoshoneindianerna vars ekonomiska och sociala struktur kartlades på 1930-talet (Steward -38). De har ofta fått stå modell för rekonstruktioner av paleolitiska och mesolitiska ekonomiska strategier och social organisering. De levde större delen av året utspridda över ett stort område i små separata sociala enheter, för att under

en kort period sammanstråla till ett större kollektiv. Vid dessa tillfällen var aktiviteter som dans och religiösa riter av stor betydelse för integreringen av de små sociala enheterna i en större kulturell struktur (Keesing 1971:125-126, Steward 1955). Shoshoneindianernas ekonomiska/sociala struktur betingades i stor utsträckning av territoriets extremt låga försörjningskapacitet, ett ökenliknande stäppområde i Nevada. Vad kartläggningen av Shoshoneindianerna visar är att när det fanns möjligheter grupperade man sig till större sociala enheter. Detta tillfälle erbjöds under en kort period på senhösten då skörd av piñon-nötter kunde kombineras med jakt.

I vårt andra tolkningsförslag av det senmesolitiska Mjörnmaterialet menar vi i motsats till ovanstående, att det stora antalet fyndplatser inte är liktydigt med ett stort antal boplatser. I stället kan de karterade skillnaderna förklaras utifrån funktionella aspekter. När det gäller människor vars ekonomi är baserad på fångst, jakt, fiske och insamling är det självklart att en stor del av de ekonomiska aktiviteterna inte bedrivits på boplatserna, utan i dess omgivningar. Aktiviteter som avsätter spår som är av en annan karaktär än vad som är fallet med regelrätta boplatser.

Kanske är det så att fynden från Bokö/Solvind visar på ett boplatsoområde där en grupp människor vistats mer eller mindre permanent. Vilket antyds av ett stort antal ledartefakter och stora fyndmängder. Att förekomsten av restprodukter totalt och relativt sett är mycket större inom detta område än på lokalerna i övrigt indikerar att redskapstillverkning förekommit i långt större utsträckning.

Som konstaterats finns det mycket som förenar lokalerna vid Bokö Östergård/Solvind och samtidigt skiljer dem från områdets lokaler i övrigt. Men det finns också skillnader, Solvind är beläget på fastlandet medan Bokö är en ö. Lokalerna vid Solvind är möjliga att tolka som spåren efter ett återupprepat laxfiske, kopplat till en specifik period av året. Men att applicera samma förklaring på Bokö låter sig inte göras. På en ö av denna storlek är det svårt att se något exploaterbart som skulle kunna förklara den rika fyndförekomsten. Det förefaller därför sannolikt att området Bokö/Solvind utgjort ett boplatsoområde. Om hypotesen är riktig och den ekonomiska basen utgjorts av ett differentierat näringsfång måste huvuddelen av dessa ekonomiska aktiviteter bedrivits

i områden utanför Bokö, i sjöar och på fastlandet. Det är i skenet av detta som de många små och fyndfattiga lokalerna vid Mjörns stränder bör ses.

Vid och i alla de långgrunda vikar som är karaktäristiska för Mjörn, har ljusterfiske kunnat kombineras med fasta fångstanordningar för fångst av fisk och pälsdjur som t ex bäver, utter och mård. Jakt på större däggdjur som älg, vildsvin och olika hjortdjur har säkert bedrivits såväl i strandzonen som längre upp i terrängen. Detsamma gäller för insamling av vegetabiliska födoämnen. Då människorna var väl förtrogna med sin omgivning visste man av erfarenhet var olika resurser fanns tillgängliga, t ex viltstråk, vadställen och växtplatser för olika vegetabiliska födoämnen. Detta gjorde att vissa områden besöktes kontinuerligt. Då dessa områden endast kan nås från Bokö via vattenvägen är det naturligt att ett stort antal av fyndplatserna är belägna i naturliga ”hamnar”. De skulle således kunna röra sig om tillfälliga men kontinuerligt använda stationer.

Att differentiera och tolka eventuella funktionella skillnader mellan de små lokalerna på fastlandet låter sig knappast göras så som materialet föreligger idag. Men rent hypotetiskt ser vi dock en rad olika möjligheter. De kan ha använts som utgångspunkt för expeditioner upp i terrängen, på större avstånd från sjöstränderna. De kan också ha varit använda vid jakt/fångst, fiske och insamling i det strandnära området eller för bevakning av fasta fångstanläggningar.

Sammanfattning

Genom att undersöka i vilken omfattning och på vilket sätt

ett avgränsat område runt sjön Mjörn utnyttjats under senmesolitikum, vill vi belysa lihultkulturen i ett västsvenskt inlandsområde.

För att diskutera och belysa dessa frågor har fyndmaterialet från lokalerna i området inventerats och karterats. De parametrar vi arbetat utifrån är förekomst av senmesolitiska ledartefakter, fyndmängder, redskap kontra restprodukter samt lokalernas storlek och lokalisering.

Inventeringen har visat att antalet senmesolitiska lokaler i området är stort, såväl faktiskt som relativt. Det finns dock betydande skillnader mellan de olika lokalerna. En kartering visar att lokalerna inom Bokö- och Solvindsområdet markant skiljer sig från områdets övriga lokaler. Detta främst genom stora fyndmängder, stort antal ledartefakter, proportionellt sett högre andel restprodukter, samt hög lokaltäthet. Karakteristiskt för lokalerna utanför Bokö och Solvind är att de uppvisar små fyndmängder, enstaka ledartefakter, proportionellt sett större andel redskap samt uppträder i ett glesare spridningsmönster.

De karterade skillnaderna uppträder inte slumpmässigt utan i ett bestämt mönster, vilket vi karakteriserat som ett förhållande mellan centrum och periferi. Med utgångspunkt i detta har vi föreslagit två alternativa tolkningar för de senmesolitiska fyndförekomsterna i området.

Den tolkning som förfaller oss mest sannolik, är att Bokö/Solvind utgjort ett boplatsoområde av mer permanent karaktär under senmesolitikum. Från detta har omgivningarna exploaterats, övriga lokaler i området speglar denna aktivitet.

Referenser

- Alexandersson K. & Johansson G, 1992. *Senmesolitikum runt Mjörn. En undersökning av lihultkulturen i ett inlandsområde*. C-uppsats, Inst. för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Bjerck H.B, 1989. Mesolithic site types and settlement patterns at Vega, northern Norway. *Acta Archaeologica* vol. 60. Köpenhamn.
- Chrisholm B.S. & Schwarcz H.P, 1982. Stable carbon isotope as a measure of marine versus terrestrial protein in ancient diets. *Science*.
- Cullberg C, 1975. Stenåldersboplatser i Västergötland. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* 1975-1976.
- Fredsjö Å, 1939. Tvenne Västsvenska insjöboplatser från stenåldern. *Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift*.
- Indrelid S, 1973. Mesolitiska tillpassningsformer i hoyfjellet. *Stavanger Museums Årbok*.
- Jonsäter M. 1983. Äldre stenåldern – tiden före 3000 f.Kr. ur: *Från flintverkstad till processindustri, de första 9000 åren i Västsverige speglade av UV Västs undersökningar 1968-1980*. Red Weiler E, Jonsäter M & Furingsten A.
- Keesing R.M, 1976. *Cultural anthropology a contemporary perspective*. Saunders College Publishing.
- Kindgren H, 1987. *Material och kultur, spridningsmönster av kambrisk flinta och etniska grupper i Västergötlands senmesolitikum*. C-uppsats, inst. för arkeologi, Göteborg.
- Kindgren H, 1991. *Kambrisk flinta och etniska grupper i Västergötlands senmesolitikum*. *Västsvenska stenåldersstudier*. red. Browall H, Persson P, Sjögren K-G. Gotarc serie C. Ark skrifter no 8. Inst. för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Larsson L, 1983. Ageröd V an atlantic bogsite in central Scania. *Acta Archaeologica Lundensia* series in 8° N° 12.
- Lindblom I, 1984. Former för ekologisk tilpasning i mesolitikum Östfold. *Universitetes oldsakssamlings årbok 1982-1983*. Oslo.
- Noe-Nygaard N, 1988. *delta ¹³C-values of dog bones reveal the nature of change in mans food resources at the mesolithic-neolithic transition, Denmark*. Chemical Geology (Isotope Geoscience Section), 73. Amsterdam.
- O'Shea J. & Zvelebil M, 1984. Oleneostrovski Mogilnik: Reconstructing social and economic organisation of prehistoric foragers in northern Russia. *Journal of Anthropological Archaeology* vol 3 nr 1. New York.
- Persson P, 1981. *What do the site tell? Similar finds? Similar interpretations?* Red. Moberg C-A. Göteborg.
- Persson P, 1987. *Bofasthet under mesolitikum? Bosättningsmönster, kontaktstencil 30-31*. Red. Crawford J, Ortman O, Sjögren K-G. Göteborg.
- Price T.D & Jacobs K, 1990. Oleniostrov: First radiocarbon dates from a major mesolithic cemetery in Karelia, USSR. *Antiquity* vol 64 no 245.
- Rex-Svensson K, 1988. *Hästefjorden under stenåldern, fynden berättar*. Älvsborgs länsmuseum.
- Steward J.H, 1938. Basin plateau Aboriginal socio-political groups. *Bureau of American ethnology bulletin* 120. Washington D. C.
- Steward J.H, 1955. *Theory of cultural change*. Urbana, YII: University of Illinois press.
- Wigforss J, 1967. Ett inlands flintplatser. *Fynd*. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift.
- Vogel J.C. & Merwe J van, 1977. Isotopic evidence for early maize cultivation in New York state. *American Antiquity. Journal of the society for American Archaeology*, vol. 42. N° 2.

